

BEYKOZ KASRI BAHÇELERİNİN TASARIM ÖZELLİKLERİ VE KORUNMUŞLUK DURUMU

DRAHŞAN UĞURYOL

Öğr. Gör. Yıldız Teknik Üniversitesi
Milli Saraylar ve Tarihi Yapılar Meslek Yüksek Okulu
Mimari Restorasyon Programı
drahsankaramik@gmail.com

CENGİZ CAN

Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Restorasyon Anabilim Dalı
mcengiz@yildiz.edu.tr

ÖZ

Beykoz Kasrı, Beykoz ilçesinde Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) armağan edilmek üzere yaptırılmış bir kasırdır. Kasır, İstanbul'da genellikle arazinin sahil kotunda bulunan düzlük alana bir yapı inşası, yamaç boyunca yükselen tepenin ise bir bahçeler kompleksi olarak kullanılması yaklaşımının aksine bir yerleşim düzenine sahiptir. Anadolu yakası üzerinde Avrupa yakası ve Boğaz manzarasına sahip bir tepe üzerine inşa edilen kasrın bahçeleri tepenin biçimine göre farklı büyüklüklerde beş set halindedir. Kasır ve bahçeleri bu niteliği ile özel bir değere sahiptir. Kasır ilk yıllarında bir biniş kasrı olarak kullanılmıştır. Sonraki yıllarda kullanımı kamuya geçen kasır sırasıyla yetimler yurdu, prevantoryum ve çocuk hastanesi olarak kullanılmıştır. Bu süreçte kasrın ve bahçesinin onarım çalışmaları gereğince yapılamamış, çevresel koşulların etkisiyle artan malzeme bozulmaları sonucu bahçedeki mimari öğelerde ciddi hasarlar meydana gelmiştir. 1999 yılında kasır TBMM Genel Sekreterliği'ne (Milli Saraylar) devredilmiş, bu tarihten sonra kasır ve bahçelerinde kapsamlı bir restorasyon çalışması başlatılmıştır. Günümüzde kasır müze olarak kullanımını sürdürmektedir.

Bu çalışma kapsamında Beykoz Kasrı'nın bahçelerinin tasarım özellikleri ve mimari öğeleri incelenmiş, zaman içinde bahçeler ve bileşenlerinde meydana gelen değişimler araştırılarak bunların günümüz durumlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Tarihsel süreç içinde bahçelerdeki değişimi saptamak için arşivlerde yer alan fotoğraf, harita ve planlar incelenmiş, geçmiş yıllara ve günümüze ait uydu görüntüleri karşılaştırılmış ve bu çalışmalar alan incelemesi ile pekiştirilerek bahçeler ile mimari öğelerinin korunmuşluk durumu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: tarihi bahçeler, Beykoz Kasrı, Milli Saraylar, koruma sorunları, korunmuşluk durumu.

DESIGN FEATURES AND STATE OF PRESERVATION OF THE GARDENS OF BEYKOZ PAVILION

ABSTRACT

Beykoz Pavilion is situated in Beykoz district and was built to be given to Sultan Abdülmeçid (1839-1861) as a gift. The pavilion has a layout contrary to the approach of constructing a building in the plain area in coastal level in Istanbul and of using the hill rising along the slope as a garden complex. Built on a hill on the Anatolian side with European side and Bosphorus view, the gardens of the palace are constituted of five terraces of different levels and sizes according to the shape of the hill. The pavilion and its gardens have a special value with this feature. The pavilion has been used for horse riding in its early years. In the following years, the pavilion has been served for public and used as orphanage, preventorium and children's hospital respectively. In this period, the repair work of the pavilion and its gardens was not carried out properly, and increased material deterioration due to the influence of environmental conditions has resulted in serious damage to architectural elements in the gardens. In 1999, the pavilion was entrusted to the General Secretariat of Turkish Grand National Assembly (Department of National Palaces). After this date, a comprehensive restoration work was started in the pavilion and its gardens. Today, the pavilion is being used as a museum.

Within the scope of this study, design features and architectural elements of the gardens of the Beykoz Pavilion, changes in the gardens and its components over time were and their present state are evaluated. In order to determine the changes in the gardens in historical process, photographs, maps and plans in the archives are examined, past and present satellite images are compared, and these studies are reinforced with field survey to reveal the state of preservation of the gardens and architectural elements.

Key Words: historic gardens, Beykoz Pavilion, National Palaces, preservation problems, state of conservation.

Giriş

Osmanlı bahçe anlayışının şekillenmesinde, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya ve İstanbul'a kadar uzanan yolculukları sırasında karşılaştıkları farklı kültürler ile İstanbul'da karşılaştıkları Bizans kültürünün etkileri bulunmaktadır. İstanbul'un fethinden önce Bursa, Edirne gibi saray yapılarında görülen bahçe düzenlemeleri, Bizans kültür dokusu üzerinde yeniden yapılanan Osmanlı kültüründe daha yaşamsal bir konuma gelmiştir (Günel 1999: 76). Osmanlı İmparatorluğu döneminde farklı fiziksel niteliklere sahip, estetik değeri yüksek olan bahçe örnekleri meydana getirilmiştir. Bahçelerin biçimlenmesinde arazinin şekli, kullanım ihtiyacı önemli etken olmuştur. Batılılaşma dönemi ile birlikte Osmanlı devletinin siyasal ilişkide olduğu yabancı devletler ile kültür ilişkileri sonucu, Rönesans ve Barok formalizmi ile İngiliz natüralist bahçelerinin etkileri Osmanlı bahçelerinin tasarımında kendini göstermiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı döneminde İstanbul bahçelerinde doğu ve batı bahçe mimarlığının kimi ilkelerinin özüm senerek ya da yeniden yorumlanarak Osmanlıya özgü bir moda oluşturduğunu söylemek mümkündür. İslam inancındaki suyu, meyveyi, serinliği huzur verici özelliği ile tanımlanan Cennet Bahçesi kavramı, Osmanlı bahçelerinin düzenlenmesinde formel ve informel kurguların düzeyinin saptanmasında her zaman dikkat edilen bir prensip olmuştur. Bahçe güzellikle kullanışlılığı birleştirir niteliktedir. Bu durum halk konutu ile sınırlanmamış, saray bahçelerinde bile görülmüştür. Batıda düzenlenen bahçelerde güzellikle kullanışlılığın birleşimi Ortaçağ'da görülürken, Rönesans, Barok, İngiliz bahçe düzenlerinde bu özellik kaybolmuştur. Buna rağmen Osmanlı bahçeleri büyük ölçülerde bile kullanışlılık kavramını korumuştur. Bahçelerde meyve, sebze ile çiçek yetiştirilen alanlar yer almıştır (Evyapan 1972: 46).

Osmanlı bahçelerinde Rönesans ve Barok formalizmi ile İngiliz natüralist bahçelerinin etkisi görülse bile biçim bakımında formel ve informel düzenlemeler tam etkin olmamıştır. Bahçenin tümünde kesin bir aks yoktur. Aksa dayalı plan özelliğine genelde küçük ölçekli bahçelerde rastlanır ve çoğunlukla havuz çevresi ya da yapı çevresinde görülür. Bu formel yapı, bahçenin diğer kısımlarında tamamen yumuşayarak informel bir hale dönüşebilir. Formel kısımda genel olarak temel teşkil eden iki ana aks bulunur. Topografyanın düz olduğu ve manzaranın olmadığı iç bahçelerde genellikle birbirine dik iki aks ve aksların kesiştiği noktada havuzlar inşa edilmiştir (Tarhan 1998: 54). Öte yandan bahçelerde İngiliz bahçe düzenlemesindeki gibi geniş düzlükler ve açıklıklar da yer almamıştır. Bahçeler gezintiden çok oturma ve dinlenme amacıyla kullanılmıştır. Bu nedenle bahçenin farklı köşelerinde çardak, kamerye, bahçe köşkü gibi çeşitli oturma birimleri oluşturulmuştur.

Beykoz Kasrı'nda 19. yüzyılda hâkim olan doğal bahçe tasarımı etkisini gösterirken, eski bir gelenek ile ilişkili olan setli bahçe tasarımı da arazinin şeklinin de etkisi ile tercih edilmiştir. Bununla birlikte bahçe içindeki öğelerin kullanımında da doğal bahçe tasarımının etkisi görülmektedir. Bu özellikleri ile Beykoz Kasrı bahçeleri önemli bir yere sahiptir.

Beykoz Kasrı'nın Tarihi

Beykoz Kasrı, Beykoz ilçesinde Hünkâr İskelesi'nin güneyinde, Beykoz çayırı ile sahil arasında kalan tepede, bir koru içerisinde yer almaktadır. Kasrın yapımı 1845 yılında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından başlatılmış, paşanın ölümü üzerine kasır 1854'te oğlu tarafından tamamlanmış ve dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) armağan edilmiştir (Gülersoy 1970: 45). Kasır ilk yıllarında sultan tarafından bir biniş kasrı olarak günlük konaklamalar, sonraki dönemlerde yabancı devlet erkânı ve elçi kabulü için kullanılmıştır. Bir saltanat yapısı olmakla birlikte, daha Osmanlı döneminde kamu hizmetine tahsis edilmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında yetimler yurdu haline getirilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bir süre prevantoryum olarak kullanılan yapı, 1953 yılında Sağlık Bakanlığı himayesine geçerek klinik olarak hizmet vermiştir. Daha sonra çocuk hastanesi olarak kullanılmıştır (Artan 1993: 200). Beykoz Kasrı, 1999 yılında TBMM Genel Sekreterliği'ne (Milli Saraylar) tahsis edilmiştir. Kapsamlı bir restorasyonun ardından günümüzde müze olarak hizmet vermektedir.

Beykoz Kasrı Bahçelerinin Özellikleri

Osmanlıda kasır bahçeleri, yaşanırılığın gözetildiği, arazinin şekline uygun düzenlemenin tercih edildiği saray bahçeleri ile kıyaslandığında, kasırların çevre düzenlemesinin daha mütevazı olduğu söylenebilir. Kasırların bir bölümü mesire alanlarında, bir bölümü ise korular içinde yer almaktadırlar. Bu şekilde kasır bahçeleri, etrafındaki mesire alanları ya da korular aracılığı ile doğayla buluşulan, doğal bahçe tasarımının izlerini taşıyan, içinde yaşanır türden bahçeler olmuşlardır. Bu anlamda Beykoz Kasrı hem koru içinde yer alması, hem de hemen arkasında uzanan Beykoz Çayırı ile bağlantısı nedeniyle doğa ile buluşulan türden bir bahçe düzenine sahiptir (Figür 1).

Kasır Sultan Abdülmecid'e (1839-1961) armağan edildikten sonraki ilk yıllarında sultan tarafından bir biniş kasrı olarak kullanılmıştır. Beykoz Çayırı ise padişahın av yeri olarak kullandığı özel bahçesi olmuştur. Zaten çayır bu özelliğinden dolayı Hünkâr Çayırı olarak da adlandırılmıştır (Artan 1993: 200).

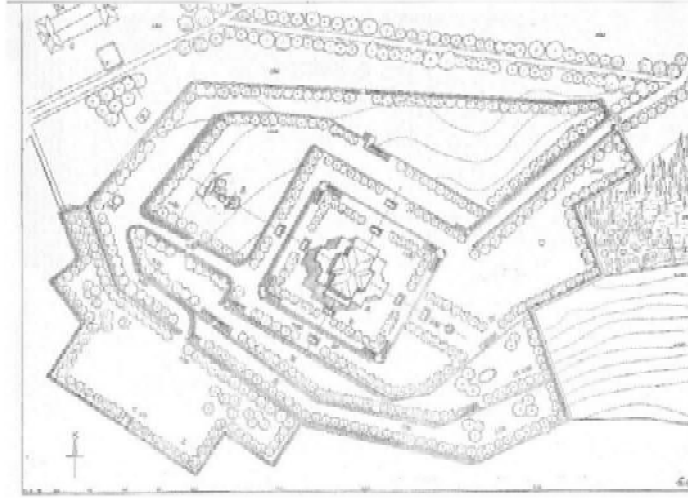
Beykoz Çayırı, Tokat ve Küçük derelerinin kaynaklarına yakın bir noktada başladıktan sonra bu derelerin oluşturduğu vadi içerisinde, iki tarafı tepe yamaçları ile çevrilmiş olarak ve giderek genişleyerek boğaza doğru uzanmaktadır. Sahile yakın bir yerde iki kola ayrılan çayırın büyük kolu Hünkâr İskelesi'ne, küçük kolu Yalı Köyü'ne doğru yayılmaktadır. İki kol arasında kalan tepede ise Beykoz Kasrı yer almaktadır (Figür 1) (Eldem 1976: 5; Artan 1993: 200).

Figür 1. 1926 İstanbul-Anadolu Ciheti Haritası'nda Beykoz Kasrı ve Beykoz Çayırı (<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>)

Beykoz Kasrı denizden başlayarak teraslar halinde yükselen bir bahçe düzenine sahiptir. İstanbul'da arazinin engebeli oluşu bahçelerin setli ve kademeli olmasına neden olmuştur. Zeminin bir istinat duvarı ile en sade şekilde desteklenmesiyle tek setli bahçeler elde edilmiş, bahçe olarak kullanılan arazinin meyle paralel büyümesi durumunda bu işlemin birkaç defa tekrarlanması neticesinde çok setli bahçeler meydana getirilmiştir. Bu setler birbirine birkaç basamak ile çıkılan yüksekliklerden birkaç metreye varan boylarda olabilmektedir. Arazinin şekline, bahçenin büyüklüğüne göre bahçe kendi başına set şeklinde olabildiği gibi bazen setli bahçe daha büyük bir bahçenin parçası olarak da karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Boğazı'nda çeşitli örnekleri oluşturulan setli bahçelerde genellikle arazinin düz olan yerine konut inşa edilmiş, konutun arkasında yükselen yamaç ise bahçe olacak şekilde düzenlenmiştir.

Bütün bir tepeye inşa edilen büyük bahçelerde ise tüm alanın setlere ayrılarak düzenlenmesi de söz konusudur. Beykoz Kasrı bahçeleri bu bahçe tipine bir örnektir ve denize kadar uzanan büyük bir tepeyi kaplamaktadır. Tepenin çeşitli kademelerde yontulmasıyla farklı büyüklüklerde beş set halinde bahçeler meydana getirilmiştir. Böylece kasır kademeli bir piramit şeklinde aşağıya doğru gittikçe genişleyen bir teras kaidesi üzerine oturarak anıt şeklinde yükselmektedir (Figür 2). Bu setler arazinin topografyasına uyarak çeşitli istikametlere çevrilmiş ve düzensiz bir tarzda başlayarak kasrın altındaki dört köşe platformlarda geometrik bir şekilde sonlanmıştır (Eldem 1976: 64). Platform biçimindeki son iki set birbirini kateden iki eksene göre gayet düzenli bir şekilde planlanmıştır. Kasır iki eksenin kesiştiği noktada ve kompozisyonun tam ortasında yer almıştır (Figür 2). Her setin üstüne başka cins ağaç sıraları dikilmiş ve her terasa ayrı bir karakter verilmiştir. Teraslar sıcak yaz günlerinde güneş ışınlarının seyrine göre her vakit serinlik sağlayacak şekilde düzenlenmiş ve ağaçlandırılmıştır (Eldem 1976: 64; Artan 1993: 200).

Figür 2. Beykoz Kasrı ve bahçesi (Eldem 1976: 85)

Kasrın üzerinde yer aldığı beşinci (en üst) set bahçesi dışında bütün set bahçelerinin duvarları kaba yonu taş ile örülmüştür. Bunların üstü taş harpuşta ile sonlandırılmıştır. Üçüncü set bahçesini taşıyan duvarlar payandalar ile desteklenmiştir. Kasrın içinde bulunduğu beşinci set bahçesi tuğla hatıllı kaba yonu taş duvarlara sahiptir. Mermer harpuşta kullanılan bu duvarlar yalancı sütün ile süslenmiştir.

Kasrın bahçelerinde çeşitli su öğeleri bulunmaktadır. Kasrın bulunduğu beşinci set bahçesinde, kasrın dört cephesine karşılıklı gelecek şekilde dikdörtgen havuzlar yer alır. Her havuzun çevresinde çakıl taşı ve farklı geometrik şekillerde kesilmiş taşlar kullanılarak yapılmış birer mozaik döşeme vardır (Figür 3).

Figür 3. Kasrın bulunduğu beşinci (en üst) set bahçesinde, kasrın dört cephesine karşılıklı gelecek şekilde yerleştirilmiş, etrafı mozaik döşemeyle süslenmiş havuzlar

Kasrın bulunduğu setin altındaki dördüncü set bahçesinde, yine kasrın her cephesine karşılık gelecek şekilde, üst bahçedeki havuzlar ile aynı düzlem üzerinde dikdörtgen havuzlar yer alır. Aynı düzlem üzerindeki set duvarlarında ise sade mermer çeşmeler bulunmaktadır (Figür 4).

Bu havuzların dışında en alt bahçe olan birinci set bahçesinde amorf biçimli bir havuz bulunur. Ortasında bitki yetiştirmek için adası olan havuzun kenarları yapay kayalar ile hareketlendirilmiştir. Ayrıca havuz içinde dairesel forma sahip bir yapay kaya aracılığı ile su akıtılmaktadır (Figür 5).

Figür 4. Dördüncü set bahçesinin set duvarlarına yerleştirilen çeşmeler ve önünde bulunan havuzlara birer örnek

Figür 5. Birinci set bahçesinde yapay kayalar ile süslenmiş havuz

Bahçeler içindeki bir diğer su yapısı ise üçüncü set içindeki ağaçlık alanda, yaz sıcaklarından korunmak için yapılmış olan grottodur (Figür 5). Osmanlı'nın Batılılaşma Dönemi'nde İstanbul'un büyük bahçelerinde rastlanan grottolar bahçe duvarına, eğer sera gibi yapı içinde yer alıyorsa yine seranın bağlantılı olduğu duvara bitişik olarak tasarlanmışlardır. Ancak Beykoz Kasrı'ndaki dağ hamamı olarak da adlandırılan grotto dönemin grottolarından farklı bir örnektir. Bahçe içerisinde başka bir yapıya dayanmadan bağımsız olarak inşa edilen grotto Osmanlı bahçelerinde görülen en büyük örnektir. Dar ve dolambaçlı bir yol ile ulaşılan grottonun kubbeli iki küçük odası vardır (Figür 7, 8). Bir odanın duvarları ise istiridye kabukları ile süslenmiştir (Figür 8). Eskiden grottonun üzerinden devamlı dökülmekte olan sular serin hava akımı oluşturmakta ve sonrasında grottonun önünden başlayarak bahçe içinde devam eden kanallar yardımıyla akmaktaydı.

Figür 6. Beykoz Kasrı'ndaki grotto ve grottoya ait su

Figür 7. Grotto içerisindeki kubbeli iki küçük odadan biri

Figür 8. Duvarları istiridye kabukları ile süslenmiş olan kubbeli küçük oda

Kasır bahçeleri arasında geçişi sağlayan yollar, kullanım amaçlarına ve döşeme çeşitlerine göre farklılık göstermektedir. Bahçeler içinde gezinti imkânı sağlayan yürüyüş yolları ya da patikalar kullanım alanları arasında doğal olarak şekillenmişlerdir. Bahçelerin genelinde kesin bir aks yoktur. Yürüyüş düzeninde amorf geçişler oluşturulmuş, keskin hatlardan kaçınılmıştır (Figür 9, 10).

Kasır çevresindeki geniş çim alan içinde bulunan genişlikleri yarım metreyi geçmeyen yollar taş döşemedir. Taş plakaların arasında mavi renkli çakıl taşları kullanılarak döşemeler süslenmiştir (Figür 9). Set bahçelerindeki çim alanlar daha da büyüktür, çakıl taşı döşeli yollar bazen patika şeklindedir bazen de daha geniş alan kaplamaktadır (Figür 10).

Figür 9. Kasır çevresindeki

Figür 10. Set bahçelerindeki geniş yürüvüs volu ve vesil alanlar

Bahçelerin bulunduğu arazinin eğimli olması dolaşımda merdiven ve rampa kullanımını zorunlu kılmıştır (Figür 11-14). Merdivenler öncelikli olarak dolaşımı sağlamak amacıyla kullanılmış öğelerdir. Estetik işlev ikinci plandadır. Sadece kasma ulaşılan beşinci set bahçesinde kullanılan merdivenin anıtsal bir özellik taşıdığı söylenebilir (Figür 12). Diğer set bahçelerindeki merdivenlerden farklı olarak basamaklarında mermer kullanılan bu merdiven kasma doğru iki koldan ulaşım sağlar.

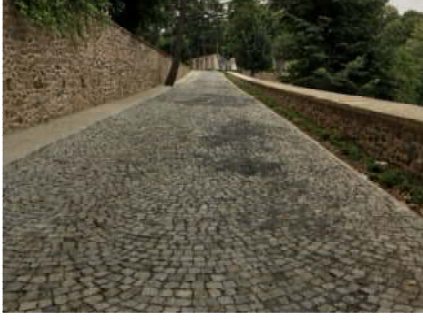
Kasır arazisine giriş kara tarafında bulunan bir kapıdan sağlanmaktadır. Kapıdan girildiğinde hafif eğimli bir rampa ile karşılaşılmaktadır (Figür 13). Bu rampanın sonundan dördüncü set bahçesine ulaşılmaktadır. Bahçe içinde dolaşımı sağlayan bir diğer rampa birinci set bahçesini dördüncü set bahçesine bağlayan rampadır (Figür 14). Kasrın deniz kenarında birinci set bahçesinde deniz ulaşımı için bir iskelesi, Yalıköy mahallesi tarafında sahile açılan bir kapısı vardır. Çayır tarafında ise kasrın kemerli başka bir kapısı bulunmaktadır.

Figür 11. Dördüncü set bahçesine ulaşımı sağlayan merdiven

Figür 12. Beşinci set bahçesine ve kasma ulaşımı sağlayan merdiven

Figür 13. Kasır girişinden dördüncü set bahçesine ulaşımı

Figür 14. Birinci set bahçesinden dördüncü set bahçesine ulaşımı sağlayan rampa şeklinde

Kasır Bahçelerinin Günümüz Durumu ve Koruma Sorunları

Kasır bahçelerini ve çevresini gösteren Anadolu ciheti haritasındaki ilgili pafta (Figür 1) ile farklı tarihlere ait hava fotoğrafları (Figür 15) değerlendirildiğinde, kasır bahçelerinin alansal büyüklüğünü muhafaza ettiği görülmektedir. Ancak hava fotoğraflarına göre bitki örtüsünde azalma söz konusudur. Zamanla kasır bahçelerindeki sık dokulu alanlarda seyrelme meydana gelmiş, havadan kapalı ve sıkışık gözüken doku aralanmış, zemindeki yeşil alanlar algılanabilir duruma gelmiştir.

Kasır bağlantılı olduğu Beykoz Çayırı'nda ise ağır bir tahribat söz konusudur. Çayır eski güzelliğini kaybetmiştir (Figür 15). Aslında çayır günümüzden yaklaşık 50 yıl öncesine kadar özgün niteliklerini koruyabilmiş fakat sonraki süreçte kapladığı alanın bir kısmını yitirmiştir. Eldem 1976 yılındaki çalışmasında Beykoz Çayırı'nın doğal güzelliklerini koruduğunu, ağaçlarla çevrili yolların çayır içinde önemli bir yer tuttuğunu, çayırın ortasında ve derenin etrafında büyük ağaç gruplarının serbest bir şekilde dağıldığını, bazen taş kaldırımlı yolların iki tarafına dizildiğini ifade etmiştir (Eldem 1976: 5). Ancak günümüzde çayır içinde çeşitli resmi binalar ile spor alanları yer almaktadır ve eskisinde göre dağınık bir hal almış yeşil doku önemli ölçüde kaybolmuştur. Özellikle çayırı çevreyen vadi tepelerindeki yerleşimler neticesinde günümüzde çayır yoğun bir yapılaşmanın kısılcı içinde kalmıştır (Figür 15).

Figür 15. Farklı yıllara ait hava fotoğrafında Beykoz Kasrı ve Beykoz Çayırı.
 (a) 1970 yılı, (b) 1982 yılı, (c) 2006 yılı, (d) 2017 yılı
 (<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>)

Geçmiş dönemlerde farklı amaçlarla işlevlendirilen Beykoz Kasrı'nın Beykoz Çocuk Hastanesi olarak hizmet verdiği dönemde bahçelerinin bakımları gereğince yapılmamıştır. Bakımsızlık ile artan malzeme sorunları mimari öğelerde ağır tahribat meydana getirmiştir. Uzun yıllar bakımsız kalan bahçelerde gelişen bitki kökleri zemin döşemesi, merdiven gibi öğelerin yerlerinden oynayarak deformasyona uğramasına, set duvarlarında çatlaklara neden olmuştur (Figür 16). Set duvarlarının yüzeylerinde bitkilerin kontrolsüz gelişimi sebebiyle duvarların yüzeyinde de çeşitli hasarlar oluşmuştur. Bu süreçte tarihi bahçelerdeki bazı su öğeleri de zarar görmüştür (Figür 17-19). Suyun temininde kullanılan su yollarının tahrip olması nedeniyle su öğelerinin suları kesilmiştir. Bakımsızlık

bahçelerdeki bazı yollar, merdivenler, duvarlar ve süs havuzlarına ait kalıntıların bitkiler ve toprak ile kaplanması sonucunu doğurmuştur (Figür 19, 20).

Figür 16. Bitki kökleri nedeniyle bahçe duvarında oluşan çatlak (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 17. Tesisatı ve çevresindeki döşemesi bozulan süs havuzu (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 18. Suyu kesik olan çeşmelerden biri (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 19. Kenar taşları kırılan ve tesisatı bozulan havuz (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 20. Bakımsız kalan set bahçelerinin hali (Milli Saraylar Arşivi)

Bakımsızlıkla beraber etkisini artıran yıpratıcı çevresel etmenler sonucu duvar örgüsünde kullanılan derz harçlarının bozularak duvar örgüsünde kullanılan taşlardan ayrılmasıyla yer yer çeşitli derinliklerde boşluklar meydana gelmiştir. Hatta bu durum belirli noktalarda duvarların çökmesi ile sonuçlanmıştır (Figür 21). Keza kasrın çevresindeki süs havuzlarının etrafındaki mozaik döşemelerdeki harçların tutuculuğunu yitirmesi, mozaikleri oluşturan taşların dağılmasına ve kompozisyonların bozulmasına sebep olmuştur. Öte yandan, kasrın deniz tarafında taş babalara monte edilmiş demir parmaklıklarının çoğu geçmişte kırılarak denize düşmüştür (Figür 22).

Kasır bahçelerinde özgünlüğü bozan bazı müdahaleler de söz konusudur. Örneğin kasra ulaşımı sağlayan yol ve dördüncü set bahçesindeki yürüyüş alanları çimentolu harç ile kaplanmış (Figür 23), kasrın hastane olarak kullanıldığı dönemde üçüncü set bahçesine yapılar eklenmiş, bozulan sıvası dönem dönem niteliksiz onarımlara maruz kalan beşinci sete ait duvarlar estetik olmayan bir görünüme bürünmüştür.

Figür 21. Yıkılan bahçe duvarının 2005 yılındaki hali (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 22. Kırılarak denize düştüğü için yerlerinde olmayan taş babalar ve demir parmaklıklar (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 23. Çimentolu harç ile kaplanmış yürüyüş yolları (Milli Saraylar Arşivi)

Arşiv fotoğraflarından geçmişte kasrın yer aldığı beşinci set bahçesinde üç adet aslan heykeli bulunduğu (Figür 24-26), bu heykellerden top tutan aslan olarak anılan iki heykelin (Figür 24, 25) kasrın giriş merdivenlerine sağlı, sollu yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ayağı ile yılan tutan bir aslanın canlandırıldığı üçüncü heykelin (Figür 26) ise bahçe içerisinde konumlandığı düşünülmektedir.

Figür 24. Top tutan aslan heykeli (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 25. Top tutan diğer aslan heykeli (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 26. Ayağı ile yılan tutan aslan heykeli (Milli Saraylar Arşivi)

Bu heykeller Sultan Abdülaziz döneminde (1861- 1876) İstanbul saray ve bahçelerini süslemek üzere Fransa'dan getirilmiştir (Seçen 2014: 19). Sultan Abdülaziz, XIX. yüzyıl Avrupası'nda heykel sanatına damgasını vurmuş olan Romantizm akımına göre biçimlendirilmiş olan hayvan figürleri ile, Beylerbeyi Sarayı bahçeleri başta olmak üzere, İstanbul'un saray ve köşk bahçelerinin Batı'daki kentlerde olduğu gibi süslenmesine özen göstermiştir. Abdülaziz döneminin yeniliği olan bu eserler, çok uzun süre figürlü plastikten uzak kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sanatta Batı'ya açılış döneminin ilk heykel örnekleri olması açısından önemlidir (Çetintaş 2007: 925). Ancak bugün bu heykellerin hiçbiri kasır bahçesinde bulunmamaktadır.

Uzun süre bakımsız kalan kasrın bahçeleri, kasrın kullanımının Milli Saraylar'a geçmesi ile düzenlenmiş, kasır etrafındaki mozaik döşemeli havuzlar, birinci set bahçesinde bulunan kayalarla şekillendirilmiş büyük havuz ve set bahçelerinin duvarları onarılmıştır. Kasrın deniz tarafında bulunan taş babalara monte edilmiş demir parmaklıkları da yenilenmiştir (Figür 27, 28).

Figür 27. Kasrın iskelesinin 20. yüzyıla tarihlenen bir fotoğrafta görünümü (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 28. Kasrın iskelesinin onarımlar sonrası hali (Milli Saraylar Arşivi)

Ne var ki üçüncü set bahçesinde bulunan grottoda ileri derecede bozulmalar görülmektedir. Önceki yıllara göre daha da ilerleyen malzeme bozulmaları nedeniyle grottonun bir bölümü yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bahçe içinde bu grottoya ait suyolları olduğu anlaşılmaktadır fakat günümüzde bu yollar oldukça kötü durumdadır.

Figür 29. Yıldız Albümleri'nden bir fotoğrafta üçüncü set bahçesindeki grottonun görünümü (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 30. Yıldız Albümleri'ne ait bir fotoğrafta üçüncü set bahçesindeki grottonun detayı (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 31. Üçüncü set bahçesinde yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan grotto ve grottonun ön kısmındaki tahrip olan su yollarının günümüz durumu

Kasrın birinci set bahçesindeki onarımı yapılan havuzun özgün malzeme özelliğini kaybettiği onarım öncesinde çekilen fotoğraftan anlaşılmaktadır (Figür 32). Onarımlar sırasında havuzun bozulan sıvaları özgün haline uygun olmayan pembe renkli kireç harcı ile yenilenmiştir (Figür 33).

Figür 32. Birinci set bahçesinde bulunan havuzun onarım öncesi durumu (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 33. Birinci set bahçesinde bulunan havuzun onarım sonrası durumu

Bu havuz içindeki yapay kayalar dikkatlice incelendiğinde, kayaların arasında kalan özgün harcın renginin gri olduğu görülmektedir. Arşivlerde yapılan incelemelerde, İstanbul'da diğer bahçelerde bulunan bu döneme ait kaskad, grotto gibi öğelerin inşasında kullanmak için yurt dışından çimento getirildiği bilgisine ulaşılmaktadır (Toğral 2011: 138; Uğuryol ve Uğuryol 2017: 268; BOA, HH.d, Defter: 31358; BOA, HH.d, Defter: 31085). Yüksek ihtimalle hem söz konusu havuzun hem de bahçe içindeki grottonun yapımında çimento kullanılmıştır. Bu nedenle havuzda yapılan uygulama özgün malzeme kullanımı açısından iyi bir örnek oluşturmamaktadır.

Özgün görünümün değiştiği benzer bir durum beşinci set bahçesinin duvarlarında söz konusudur. Yıldız Albümleri'ne ait fotoğraflarda bu duvarların yüzeylerinin sıvalı olduğu görülmektedir (Figür 34). Geçmiş yıllarda çeşitli onarımlar gören duvarların özgün sıvası bozulmuştur. Son dönem onarımları sırasında tüm sıvalar kaldırılarak duvarlar taş dokusu gözükcek şekilde bırakılmıştır.

Figür 34. Beşinci set bahçesine ait duvarların Yıldız Albümleri'ne ait bir fotoğrafta görünen sıvalı hali (Milli Saraylar Arşivi)

Figür 35. Beşinci set bahçesine ait duvarların onarım sonrası sıvasız hali

SONUÇ

Beykoz Kasrı bahçeleri doğal arazi formundan yararlanılarak manzaraya hâkim set bahçeleri şeklinde düzenlenmiş, böylece istisnai peyzajdan en iyi şekilde faydalanmıştır. Kasrın sahip olduğu set düzeni, inşa edildiği 19. yüzyılın ortaları için özel bir durum arz etmektedir. Çünkü 19. yüzyılda doğal bahçe tasarımının etkisi ile setli bahçe uygulaması gözden düşmüş, hatta bu dönemde birçok eski setli bahçe istinat duvarları sökülerek paysagiste bahçe haline dönüştürülmüştür. Beykoz Kasrı bahçeleri, oldukça yeni olmasına rağmen, tepeyi doğal haliyle bırakmayıp kademelendirdiğinden dolayı eski bir gelenekle ilişkilidir.

1999 yılında Milli Saraylar yönetimince teslim alınan Beykoz Kasrı 2005-2011 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Set bahçelerinin restorasyonu bu tarihten sonra da devam etmiştir. Günümüzde müze olarak kullanılan kasır ve bahçelerinin gerekli bakımları Milli Saraylar'ın deneyimli uzmanlarının denetiminde yapılmaktadır. Korumanın devamlılığının sağlanması açısından Milli Saraylar bünyesinde bir müze olarak faaliyet göstermesi önemlidir.

Beykoz Kasrı ve bahçelerini değerlendirmek için elde edilebilen arşiv kayıtları oldukça sınırlı olsa da, bugün bahçelerde bulunmayan bazı bileşenler ile mevcut öğelerin özgün durumları hakkında önemli bilgiler sağlayabilmiştir. Arşivlerden elde edilen fotoğraflarda geçmişte kasrın girişinde üç adet aslan heykelinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca kasrın yer aldığı beşinci set bahçesinin günümüzde sıvası kaldırılmış olan duvarlarının özgün halinin sıvalı olduğu yine bu fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Birinci set bahçesinde bulunan havuzun onarım öncesindeki fotoğrafı ise havuzun onarım görmüş mevcut haliyle özgün görünümünden uzaklaştığını göstermektedir. Havuzda tespit edilen eski harç kalıntılarının görsel olarak incelenmesi, havuza ait onarım öncesi fotoğraftan edinilen izlenim ve yazılı arşiv belgelerinden sağlanan bilgiler ışığında bu havuzun özgün olduğu düşünülen gri renkli harcının büyük ihtimalle çimento içerdiği kanısına varılmıştır. Üçüncü set bahçesi içindeki grottoda ise bakımsızlıkla beraber malzeme bozulmaları artmaktadır. Çağdaşlarından farklı niteliklere sahip benzersiz bir örnek olan bu grottonun acil olarak koruma altına alınması ve özgün biçimi, yapım tekniği, malzeme özelliklerine sadık kalınarak onarılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Artan, Tülay. 1993. "Beykoz Kasrı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı - Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 2: 199-200.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hâssa Defterleri (HH.d), Defter: 31085.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hazine-i Hâssa Defterleri (HH.d), Defter: 31358.

Çetintaş, Vildan. 2012. "Türk Heykel Sanatının Gelişim Aşamasında Abdülaziz Dönemi (1861-1876) Etkinlikleri", 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS): Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2: 925-935.

Eldem, Sedat Hakkı. 1976. *Türk Bahçeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Evyapan, Gönül Aslanođlu. 1972. *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Gülersoy, Çelik. 1970. *Boğaziçi Koruları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Güenalp, Özlem. 2000. "Osmanlı Saray Bahçeleri", *Skylife Magazine*, 200: 74-82.

Seçen, Emine Atalay. 2011. "Son Dönem Saray Bahçelerini Süsleyen Heykeller", *Milli Saraylar Dergisi*, 7: 19-41.

Tarhan, Burçin. 1998. *Dolmabahçe Sarayı'nın ve Aynalıkavak Kasrı'nın Türk Bahçe Sanatındaki Önemi ve Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Toğral, Tahsin. 2011. "Maslak Kasırları Yerleşim Düzeni ve Kullanımı Üzerine İnceleme", *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, 7: 131-151.

Uğuryol, Draşan, Mehmet Uğuryol. 2017. "Yıldız Sarayı Şehzade Köşkleri Bahçesi'nin Özellikleri ve Korunmuşluk Durumu", *Art-Sanat*, 8: 261-289.

<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/ataturkkitapligi/index.php>

<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>